

Pavlovits Tamás:

Pascal és a szeretet bölcsessége

„A filozófusok áhított és szeretett bölcsessége vajon nincs-e túl a megismerés bölcsességén, és vajon nem a szeretet bölcsessége-e: a bölcsesség mint szeretet?” – teszi fel a kérdést Lévinas a *Teljesség és végtelen* német kiadásának előszavában (Lévinas 1990, IV). Mintha ez a kérdés, első látásra, a filozófia meghaladásának követelményét fogalmazná meg a szeretet felé, az elmélet (megismerés) meghaladását egy konkrét etikai gyakorlat felé. De vajon a bölcsesség nem foglalja-e már eleve magában ezt a gyakorlatot? A bölcsesség nem elmélet és nem is technikai tudás. A bölcsesség a helyes ítélőképességet jelenti, nem csak a szó elméleti, hanem annak gyakorlati értelmében is. A bölcs helyes ítéleteket hoz, és erénye révén képes tettekre is váltani azokat. A bölcsesség ezért élni tudást jelent. Ha a filozófiából elveszük a bölcsességnek ezt az egzisztenciális-etikai jelentését, ha pusztán elméletként kezeljük vagy műveljük, akkor biztosan elveszítjük a filozófia eredeti jelentését. Pierre Hadot sokat tett azért, hogy a filozófiának ez az elfeledett jelentése újra napvilágra kerüljön (Hadot 2010). E szerint a filozófia nem független a spirituális gyakorlatoktól, amelyek célja a lélek megtisztítása és alkalmassá tétele az erény befogadására. Ezt jelentette az antik hagyományban a bölcsesség szeretete. Ennek következtében Lévinas igényét arra, hogy a bölcsesség szeretete helyett a szeretet bölcsességével foglalkozunk, értelmezhetjük úgy is, mint felszólítást a filozófia eredeti jelentéséhez való visszatérésre, talán még akkor is, ha nem feledkezünk el a görög *philia* és a zsidó-keresztény szeretet fogalmi különbségeiről.

Mi a helyzet e tekintetben Pascallal? Pascal a *Gondolatok* egyik töredékében a következő, első olvasásra meghökkentő kijelentést teszi a filozófiáról: „*Se moquer de la philosophie c'est vraiment philosopher*” („Semmibe venni a filozófiát: ez az igazi filozofálás”, 671/4).¹ Azért szükséges franciául idézni ezt a mon-

¹ Pascal *Gondolatok* című művét saját fordításomban idézem, a töredékek forrását két számozással jelölöm: az első a Philippe Sellier-féle kiadás számozása (Pascal 1999), a

datot, mert nem lehet igazán jól visszaadni magyar nyelven. A „*se moquer de*” kifejezés ugyanis egyszerre jelent „gúnyolódni”-t, „semmibe venni”-t, „fittyet hányni”-t. Ez a mondat így önmagában nehezen értelmezhető. Ám ugyanabban a töredékben Pascal más tevékenységek kapcsán is használja ugyanezt a fordulatot, nevezetesen az ékesszólás és az erkölcs vonatkozásában: „Az igazi ékesszólás semmibe veszi az ékesszólást, az igazi erkölcs semmibe veszi az erkölcsöt”. Majd hozzáteszi: „Azaz az ítélet erkölcse, amely szabályok nélküli, semmibe veszi az ész (*esprit*) erkölcsét” (671/4). Van valami közös az ékesszólásban és az erkölcsben: mindkettőnek van jól felépített elmélete, amely szabályokban jut kifejezésre, de mindkettőnek van gyakorlata is, amely a szó lényegi értelmében túl van a szabályokon. Egy nagy rétor, miközben vérepszdító beszédet tart, nem figyel azokra a szabályokra, amelyeket annak idején az iskolában tanult; egy ember, amikor berohan a jeges vízbe, hogy kimentsen valakit a megáradt folyóból, nem foglalkozik meghatározó etikai olvasmányélményeivel. Ugyanakkor nincsen ellentét az ékesszólás és az erkölcs kétféle kifejeződése között. Az igazi ékesszólást és az igazi erkölcsöt egyfajta spontaneitás jellemzi, amely túl van az intellektuális reflexión. A „*se moquer de*” jelentése itt tehát nem az, hogy „megvetni”, hanem az, hogy „túllendülni rajta”, mégpedig a gyakorlati megvalósítás, a megéltség irányában. A töredék meghatározása szerint az igazi erkölcs az ítélet erkölcse, tehát egyfajta megélt bölcsesség. Ennek értelmében a filozófiára vonatkozó mondatot úgy kell értelmeznünk, mint az elméleti filozofálás beteljesülését a filozófiában mint gyakorlatban. Egy másik töredék még nyilvánvalóbbá teszi ezt a jelentést:

Platón és Arisztotelészt hosszú, tanítói tógában képzeljük el. Nemes lelkű emberek voltak, olyanok, mint akárki más, jól érezték magukat barátaik társaságában. Amikor pedig szórakozásból megírták a *Törvényeket* vagy a *Politikát*, mintegy játékból tették. Ez volt életük legkevésbé filozofikus és legkevésbé komoly oldala, a legfilozofikusabb az volt, hogy egyszerűen és nyugodtan éltek. (457/331)

Az igazi filozófia tehát az, amikor a filozófia megélt bölcsességgé válik. Csak ekkor vehetjük semmibe a filozófiát. Pascal tehát nem a filozófia ellen beszél, hanem – éppúgy, ahogy az idézett lévinasi mondat is sugallja – a filozófia eredeti értelmének beteljesítését igényli: semmibe venni a bölcsesség szeretetét

második a Brunschvicg-féle számozás, amely megegyezik a magyar kiadás számozásával (Pascal 1978).

mint elméletet, miközben eljutunk a szeretet bölcsességéhez. Az viszont már egy másik kérdés, hogy Pascal e kettő távolságát egymástól végtelennek tekinti.

Úgy tűnik, az igazi filozófiához való eljutás mint törekvés áthatja a pascali gondolkodást. Sokan feltették már a kérdést, mi a célja Pascalnak azzal, hogy a rendek híres struktúrájában az ész rendjén túl még egy rendet meghatároz, amelyet a szív vagy a szeretet rendjének nevez. Egy rend az ész rendjén túl nem eleve önellentmondó? A rend nem éppen az ész, az ésszerűség és a racionalitás kifejeződése, amin túllépve nincsen értelme rendről beszélni? Az előbbi gondolatmenetet folytatva azt mondhatjuk, hogy Pascal szerint a szeretet rendje az, ahol a filozófia eredeti értelme beteljesedik, ahol meghaladjuk a bölcsesség elméletét és eljutunk a megélt bölcsességhez, ami nem más, mint a szeretet bölcsessége. A bölcsesség (*sagesse*) eleve több jelentést hordoz Pascalnál,² azaz több rendben is meghatározható. Vannak, akiket „a világ bölcséinek” nevez, s akik az ész rendjéhez tartoznak, de beszél az igazi bölcsességről is, amely végtelenül meghaladja a természetes bölcsességet: „Vannak, akik csak a testi nagyságot képesek csodálni, mintha nem létezne szellemi nagyság. És vannak, akik csak a szellemi nagyságot képesek csodálni, mintha nem létezne nála végtelenül magasabb nagyság a bölcsességben” (339/793). Ez a világi bölcsességnél végtelenül magasabb bölcsesség a szeretet rendjének bölcsessége, röviden a szeretet bölcsessége. Pascal tehát nem elutasítja vagy (Jean-Luc Marion szóhasználatával élve)³ elbocsájta a filozófiát, hanem meghatároz egy rendet a természetes racionalitás rendjén túl, ahol a filozófia beteljesedik. Persze Pascal (néhány nagyon ritka kivételtől eltekintve, mint például a fent idézett töredékek) ezt már nem igaz filozófiának, hanem igaz vallásnak nevezi. De éppúgy, miként különbséget tesz a filozófia elméleti és ideális jelentése között, megkülönbözteti egymástól a vallás elméleti (szabályorientált, merev, azaz bigott) és annak ideális (a hit és a szeretet megéltségén alapuló) jelentését is. A szeretet rendje tehát egy gyakorlati és etikai rend, az igazi erkölcs értelmében, és távolsága az elmélet rendjétől úgy is meghatározható, mint az a távolság, amely az elvont racionális reflexiót elválasztja a szeretetben megvalósuló spontán cselekvéstől: „Minden test és minden elme az összes produktumukkal együtt sem ér fel a szeretet legkisebb mozdulatáig. Ez egy végtelenül magasabb rendből ered” (339/793).

Pascal nagyon erős meglátása, hogy a rend és rendezettség nem korlátozódik az ész területére, hanem van olyan rend, amelynek alapelvei és struktú-

² Lásd erről H. Michon elemzését számunkban.

³ Lásd: Marion 1986, 359 skk.

rája a természetes ész számára beláthatatlanok. Erre utal az a híres töredék, amely az ész és a szív érveit (*raisons*) állítja szembe egymással: „A szívnek megvannak a maga érvei, amelyeket érvelő eszünk egyáltalán nem ismer: ez szám-talan dologból nyilvánvaló” (680/277). Az önszeretet éppúgy ésszerűtlen, mint az a mód, ahogy valaki mást megszeretünk: „Nem azzal bizonyítjuk, hogy szeretetre méltók vagyunk, hogy rendre felsoroljuk a szeretet okait, nevétséges is lenne” (329/283). A szív hajlamai nem racionális elveken nyugszanak, a működési elvei ésszerű alapon teljesen beláthatatlanok. És mégis: „a szívnek megvan a maga rendje – miként az észnek is a magáé –, amely nem alapelvekre és bizonyításokra épül” (329/283). Ám a szív rendje mégiscsak egy *rend*, nem a véletlen vagy a puszta szeszély játéka. A szív rendje ugyanis nem ellentétes az ész rendjével, hanem végtelenül meghaladja azt. E meghaladás jellegéből következik, hogy a szív rendjében nem némul el az ész, hanem összhangba kerül a szívvel. E nélkül nem nevezhetnénk rendnek a szív rendjét. Az a rend, ahol a szív és az ész összhangba kerül, Pascal szerint az igazi bölcsesség rendje. Nem lehetetlen tehát meghatározni a szív rendjének elveit, azokat az elveket, amelyek renddé teszik azt, ám ezzel a meghatározással nem érünk el a szív rendjének lényegéig. Hiszen minden ilyen meghatározás csak elmélet marad, miközben a szív rendje élet és cselekvés: „az igaz szeretet mozdulata (*le mouvement de vraie charité*)” (339/793).

A *Különbség* idei tavaszi számának Pascal-fejezetében közölt tanulmányok az itt felvázolt problémát járják körül és világítják meg különböző aspektusokból. A szövegek előadás formájában hangzottak el 2011. október 6-án és 7-én a Budapesti Francia Intézetben. Mivel az itt olvasható szövegeket a Pascal kommentáriumok jeles képviselői jegyzik, ezért érdemes néhány szóban ismertetni őket. Vincent Carraud az egyik legjelentősebb Pascal szakértőnek számít. Abból a filozófiai iskolából nőtt ki, amely Jean-Luc Marion körül szerveződött Párizsban a múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveiben. Vincent Carraud Marionnak azt a Pascal-értelmezését viszi tovább, amelyet a *Sur le prisme métaphysique de Descartes (Descartes metafizikai prizmjáról, Marion 1986)* című könyvének utolsó fejezetében fejtett ki. Carraud meghatározó könyve, a *Pascal et la philosophie (Pascal és a filozófia, Carraud 1992)* arra az alaptézisre épül, mely szerint Pascalt elsősorban Descartes-ból kiindulva kell értelmezni, mivel Pascal alapvetően Descartes ellenében, vele rivalizálva gondolkodott. Hasonló szellemben fogant *Pascal. Des connaissances naturelles à l'étude de l'homme (Pascal. A természetes ismeretektől az ember vizsgálataig, Carraud 2007)* című könyve. A számunkban közölt tanulmányában az igazság

és a szeretet viszonyát elemzi. Ez az elemzés szükségképpen beleütközik az igazság kétféle fogalmába Pascalnál, amire a tanulmány címe is utal: „Igazság a szereteten kívül”. Carraud azt mérlegeli, hogy ha – miként azt Pascal többször hangsúlyozza – az igazságba csak a szeretet által léphetünk be, és ha az igazság maga Isten, akkor miként beszélhetünk az igazságról a szereteten, avagy a szív rendjén kívül. Pierre Guenancia fontos és nagy tekintélyű alakja a kora újkori filozófia értelmezésének. Számos megkerülhetetlen Descartes könyve mellett két könyvet és számtalan tanulmányt írt Pascalról (Guenancia 1976, 2011). Guenancia Pascal-értelmezései nagyon erősen a filozófiai tartalomra koncentrálnak, sokszor alkalmaz fenomenológiai módszereket elemzéseiben, és érzékenyen emeli ki az egzisztenciális-etikai vonásokat Pascal szövegeiben. Az itt közölt tanulmánya, amelynek címe „A szórakozás bölcsessége?”, is ezt az eljárást követi. A cím meglehetősen provokatív, hiszen közismert, Pascal milyen erősen ostromozza a szórakozást, amit az emberi boldogtalanság legfőbb forrásának tekint. Guenancia azonban szakítani próbál ezzel a bevett értelmezéssel, és rámutat, hogy a szórakozás nem egy olyan tevékenységi forma, amelytől Pascal szerint mentes lehetne az ember. A szórakozás maga a *condition humaine*, és ezért nem kritizálni és lenézni kell azt, hanem meg kell érteni működésének szerkezetét. Boros Gábort nem kell bemutatni a magyar közönségnek, hiszen a hazai kora újkori filozófia-értelmezés kiemelkedő személyisége, aki számos könyvet írt Descartes-ról, Spinozáról és Leibniz-ről (Boros 1997, 1998, 2007). Az itt közölt, „Vallási érzelmek Pascalnál és Descartes-nál” című tanulmányában Pascal Roannez kisasszonyhoz, valamint Descartes Erzsébet hercegnőhöz írt leveleit hasonlítja össze az értelemfilozófia szempontjából. Vlad Alexandrescu a Bukaresti Egyetemen működő kora újkori filozófiatörténet-kutatás meghatározó alakja. Párizsban írt doktori értekezése *Le paradoxe chez Blaise Pascal (A paradoxon Blaise Pascalnál)* címmel jelent meg (Alexandrescu 1997), de a *Croisées de la modernité: hypostases de l'esprit et de l'individu au XVIIe siècle (A modernitás kereszteződésai: a szellem és az egyén hiposztázisai a 17. században)* című műve (Alexandrescu 2012) is jelentős Pascal elemzéseket tartalmaz. „A Gondolatok értelmezése Dionüsziosz-Areopagitész nyomán” című tanulmánya arra vállalkozik, hogy a *Gondolatok* argumentatív módszereiben, a fény-metaphora használatában és a hierarchikus fokozás eljárásában Dionüsziosz-Areopagitész hatását mutassa ki. Hélène Michon ahhoz az irodalomtörténeti iskolához tartozik, amely a filozófiatörténeti megközelítések mellett természetesen nagyon jelentős szerepet játszik a francia Pascal-értelmezésben. Michon elsősorban a középkori és kora újkori misztika szakértője, és *L'ordre du cœur: philosophie,*

théologie et mystique dans les Pensées de Pascal (A szív rendje: filozófia, teológia és misztika Pascal Gondolataiban) című könyvében (Michon 1996) Pascalt ebből a hagyományból kiindulva értelmezi. E számunkban megjelenő tanulmányában a bölcs fogalmát elemzi, aprólékosan rámutatva arra, hogy a *Gondolatok* e fontos fogalma, a többi központi fogalomhoz hasonlóan, milyen komplex jelentéstartalommal rendelkezik. E szemantikai gazdagság abból ered, hogy e fogalmak jelentése a pascali rendektől függően változik. Vető Miklós a Poitiers-i Egyetem emeritált professzora. Simone Weil életműve mellett a német idealizmus szakértője. Jelentős kutatásokat végzett ugyanakkor az akarat filozófiai értelmezésének szentelve, amelyet *La naissance de la volonté* (Az akarat születése) című könyvében (Vető 2002) összegzett. A számunkban olvasható „Fénelon, Pascal és a janzenisták: egy akaratmetafizika perspektívái” című tanulmánya is ehhez a problémakörhöz kapcsolódik. Vető a Fénelon által megfogalmazott janzenizmus-kritikát elemzi az emberi akarat szempontjából, és amellet érvel, hogy a féneloni akaratértelmezés sokkal modernebb, mint a Szent Ágostonhoz visszanyúló janzenista interpretációk, valamint hogy Fénelon ezáltal már a kanti akaratfilozófia előfutárának tekinthető. Dékány Andrászt főként Descartes fordításaiból ismerheti a magyar olvasó, hiszen ő fordította magyarra *A filozófia alapelveit* és *A lélek szenvedélyeit*. Fordítási munkássága mellett sokat foglalkozott a francia egzisztencializmus jeles képviselőivel, nevezetesen Gabriel Marcellel (Dékány 1982) és Jean-Paul Sartre-ral. „A pascali pszichológia és az emberi akarat funkciói” című tanulmányában a pascali akaratértelmezésnek a nyugati filozófia pszichológiai hagyományához való viszonyát vizsgálja.

Végezetül szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik lehetővé tették az alábbi tanulmányok magyar nyelvű megjelenését. Köszönet illeti a Budapesti Francia Intézetet és azóta leköszönt igazgatóját, François Laquière-t, akik nem csupán otthont adtak 2011 októberében a Pascal-konferenciának, hanem akik anyagilag is támogatták a megszervezését, és biztosították a francia szövegek magyar nyelvű fordítását. Éppígy köszönet illeti Vető Miklós professzort, akinek nagy szerepe volt abban, hogy az a budapesti konferenciasorozat megvalósuljon, amelyben a Pascal-konferencia is helyet kapott.

Irodalom

- Alexandrescu, Vlad (1997) *Le paradoxe chez Blaise Pascal*, Berlin, Peter Lang.
- Alexandrescu, Vlad (2012) *Croisées de la modernité. Hypostases de l'esprit et de l'individu au XVIIe siècle*, Bucharest, Zeta Books.
- Boros Gábor (1997) *Spinoza és a filozófiai etikai problémája*, Budapest, Atlantisz.
- Boros Gábor (1998) *René Descartes*, Budapest, Áron Kiadó.
- Boros Gábor (2009) *Leibniz gyakorlati filozófiája*, Gödöllő, Attraktor.
- Carraud, Vincent (1992) *Pascal et la philosophie*, Paris, PUF.
- Carraud, Vincent (2007) *Pascal. Des connaissances naturelles à l'étude de l'homme*, Paris, Vrin.
- Dékány András (1982) *Gabriel Marcel*, Budapest, Kossuth.
- Guenancia, Pierre (1976) *Du vide à Dieu: essai sur la physique de Pascal*, Paris, Maspero.
- Guenancia, Pierre (2011) *Divertissements pascaliens*, Paris, Hermann.
- Hadot, Pierre (2010) *A lélek iskolája: lelki gyakorlatok és ókori filozófia*, ford. Cseke Ákos, Budapest, Kairosz.
- Lévinas, Emmanuel (1990) *Totalité et infini*, Paris, Librairie Générale Française.
- Marion, Jean-Luc (1986) *Sur le prisme métaphysique de Descartes*, Paris, PUF.
- Michon, Hélène (1996) *L'ordre du coeur: philosophie, théologie et mystique dans les Pensées de Pascal*, Paris, Honoré Champion.
- Pascal, Blaise (1978) *Gondolatok*, ford. Pődör László, Budapest, Gondolat.
- Pascal, Blaise (1999) *Pensées*, éd. Ph. Sellier, Paris, Garnier.
- Vető Miklós (2002) *La naissance de la volonté*, Paris, L'Harmattan.